

A XIX. SZÁZAD TÁRSADALOMFILOZÓFIAI TERMÉSE.

— Áttekintés.* —

I.

A tőlünk nem rég búcsút vett s az idők végtelen árjába örökre, feltámaszthatatlanul lehanyatlott XIX. század társadalomfilozófiai szempontból oly gazdag termést adott, hogy nincs az a század, mely e tekintetben hozzámérhető volna az emberi gondolkodás történetében. Felettébb érdekes lehet tehát rövid összefoglalásban általános, az egész fejlődést felölelő áttekintést adni az e tekintetben ritka gazdag termésű század egész nagy munkásságáról. Az ily általános áttekintés leginkább van hivatva megadni a kellő objektív mértékét a különféle irányok, iskolák, áramlatok és munkák értékelésének és méltatásának.

Áttekintésünket talán azokkal a munkákkal kezdhethjük, a melyekben az általános filozófiatörténet kiváló filozófusai foglalkoztak társadalmi kérdésekkel s aztán térhetünk át a tulajdonképpeni társadalomfilozófiai írókra. Alig volt ugyanis a filozófiatörténetnek kiválóbb alakja, a ki korunk társadalmi kérdéseire hozzá ne szólt volna egy vagy más irányban s életrevaló, gyümölcsöző eszméket is vetettek fel. Így látjuk, hogy a XIX. század legnagyobb filozófusai; Comte, Stuart Mill, Spencer mind foglalkoznak a társadalmi kérdésekkel is.

Ha ez irányban meg akarjuk kezdeni áttekintésünket a XIX. század társadalmi kérdésekkel foglalkozó filozófusain, a század elején mindjárt *Fichte*-be akadunk. A német szubjektív idealizmus néven ismert iskola megindítója. E szubjektív

* A XIX. század társadalomfilozófiai termésének ez áttekintésében az adatok jórészt a szerzőnek sajtó alatt levő *Az emberi gondolkodás története* (Budapest, Athenaeum) című munkájából valók.

idealisták az észből, a gondolatból, mint afféle egységes alapelvől akarták megszerkeszteni, levezetni összes ismereteinket. Vakmerő romantikus vállalkozás, nem hiába a romantikus kor filozófiája volt ez. Fichte közelebről a *szabad cselekvést*, a *szabadságot* tartotta emberi énünk tulajdonképpeni lényegének. Innen ered etikai és társadalmi felfogása is.

Die Grundzüge des gegenwärtigen Zeitalters (1806.) című művében a fejlődés öt korszakát különbözteti meg. Az elsöben szerinte az *észösztön* uralkodik, de az ilyen mintanép (Normalvolk) a küzdelem folytán a vad népek közé kerül, a másodikban a *tekintély* uralkodik, a kiváló egyének tekintélye, a harmadikban a *merő szabadság*, ez a felvilágosodás kora, a negyedikben az *észtudomány* s az ötödikben az *ézművészet*. Szemmel láthatólag, de bizonyára szinte öntudatlanul korából indult ki, a mennyiben szeme előtt volt a felvilágosodásnak letűnt s a forradalmaknak, a szabadságnak épp lezajlott forrongó, csupa átalakulást mutató kora. Beszédeiben is, melyeket a német nemzethez intézett (*Reden an die deutsche Nation*. Berlin, 1807—8.), a fiatalság oly nevelését sürgeti, mely eredeti ösztönének, hajlamának megfelelő jellem kifejlődését czélozza, hogy szabadon, önállóan alkothassa meg mindenki cselekvése mintáját. *A szabadság megvalósítása, az egyén szabad, cselekvésének kifejlesztése* volt előtte a fő, úgy a nevelésben, mint a társadalmi életben.

Van azonban még egy sajátos idevágó munkája. *Geschlossener Handelstaat* (1800.) a címe ennek s benne a világkereskedelemnek az államra való átruházását követeli s így az *első német szocialista író* mindjárt a század elején, a mint már *Gustav Schmoller*, a híres nemzetgazdasági író is kimondta Fichtéről szóló tanulmányában («Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik.» 1865.). Előtte az állam feladata is a szabadságra való nevelés. De az állam maga gondoskodjék, hogy se szenvedő, se henyélő ne legyen az államban. Az állam szerepkörének ilyen felfogásában is a későbbi szocializmus előlfutója.

A szubjektív idealizmus legmerészebb gondolatszárnyalású filozófusa, a korában oly hihetetlenül népszerű Hegel idevágó *Grundlinien der Philosophie des Rechts* (1821.) című munkájában a forradalomra következett reakció társadalomfilozófiai felfogását adja s e tekintetben igazán korának, a reakciónak gyermeke. Az erkölcsiséget, az államot tiszteletben tartandó

történeti *fejleménynek* hirdeti. Nem lehet az ilyet kigondolni, a forradalomnak sem sikerült. Nem is csinálták az ilyesmit. *Magától fejlődött ki.* Ezzel a *történeti iskola* hirdetője. Ő mind-ezekben az »isten menetét« látta a világban, mint valami *istenit* kell tehát tisztelni az erkölcsöt, a családi, a társadalmi életet, az államot. A legjobbak kormányozzanak. A kormányzást a bürokráciában találja. Ebben is a forradalom utáni s a forradalmaktól elrettent reakció hamisítatlan képviselője.

Hegel iskolája később mindinkább vallásfilozófiai kérdésekkel foglalkozott, de a hégeliánusok egy kisebb része a *pozitív jog* vizsgálatának terére lépett. így megemlítendő közülök különösen *Arnold Buge*, sőt körükből lép elő később *Karl Marx* és *Ferdinand Lassalle*. A német szocializmus tehát a későbbi hegeli iskolából csírázott ki.

A forradalom utáni reakciót s a velejáró idealisztikus visszahatást a francziáknál is megtaláljuk. A francia forradalmat a maga rémuralmával, túlzásaival együtt joggal a filozófusok, de főleg a szenzualisták és materialisták, Condillac, Diderot, Cabanis, Lamettrie, Holbach báró tanításainak tulajdonították s a forradalom rázkódtatásai után a francia szellem első sorban a *hitben*, a hit bensőségében keresett megnyugvást. Úgy tartották, hogy a történelem megmutatta, hogy az ész képtelen kormányozni az embereket. E visszahatás legélesebb képviselője *De Maistre* (»Soirees de St.-Pétersbourg, 1809.), ki szerint nem a tudománynak, hanem a hitnek kell kormányoznia az embereket, Isten akaratát nem az akadémiákkal, hanem az egyház, az állam tekintélyeiben nyilatkoztatja ki. Túlzott reakciójában a *tekintélyelv* teljes visszaállítását képviseli. E mellett azt vallja, hogy a háború uralkodik a világon s ez titkos eszköz az élet fentartására. *De Bonald* (1753—1820) államférfi és publiczista a régi monarchiát, a *teokráciára alapított monarchiát* védi teljesen *középkori felfogással* (»Theorie du pouvoir politique et religieux« 1796 stb.).

Lassankint a filozófia is újra támad a forradalom meg-rázkódtatásai után, de mint idealisztikus visszahatás, mely a skót filozófia »*common sense*«-ét hirdeti s a problémák helyébe, melyeknek oly merészen vágott neki a forradalom előtti feivilágosultság annyi kiváló gondolkodója, a »józan ész« és a hit megnyugtatótást tették. így jön létre ez alapon később a francia romantikus filozófia, Cousin eklekticizmusa. Cousin iskolájából, az eklekticizmusból emelkedett ki *Jules Francois*

Simon (1814), ki több társadalomfilozófiai munkát is adott egyéb filozófiai munkái mellett. Ilyenek: *Le Devoir*. 1854, *La Liberté politique, civile*. 1859, *L'Ouvrière*. 1861, *L'École*. 1864, *Dieu, patrie, liberté*. 1881, de különösen *Le Travail*. 1866, mely a munkáról szól.

A romantikus iránynyal egyívású fejlődés a pozitívizmus, csakhogy később indul virágzásnak s mikor már haldoklik a romanticizmus, ez akkor is, azután java erejében virul. A pozitív filozófia megalakulását közvetlenül a pozitív tudományok haladása előzte meg és készítette elő. Az így egymásután pozitívvá vált tudományokat, ezeknek pozitívításait már most egységes egészsze, rendszerré olvasztani iparkodik *Comte* s így jön létre a *pozitív filozófia*. Mikor ezt teszi, pozitívvá akarja tenni még a társadalmi tünemények, a szellemi jelenségek kutatását is. Szerinte a *társadalmi jelenségek is változatlan természeti törvénynek vannak alávetve*, akár a fizikaiak s így beszélhetünk *társadalmi fizikáról* (*physique sociale*) s e hiányzó tudománynyal ő egészítette ki a pozitív tudományokat s így *teremtette meg a szociológiát* »*Systeme de la Politique positive*« című munkájában (1822).

Módszerűl a szociológiában *Comte* a tapasztalást, az elméleti kísérletezést és az összehasonlítást hirdeti. Külön szól benne a társadalom állapotáról a *Statikában*, melynek törvényei a biológiából következnek s a társadalom haladásáról a *Dinamikában*, melynek törvényei a történetből vonhatók el s három fejlődésfokban állapíthatók meg. Az első a *hódító katonai*, a második a *védelmi katonai* és a harmadik a *békés iparos* korszak.

A tudományok hierarchikus osztályozásában a matematikát tette alaptudománynak s utána az asztronómiát, fizikát, chemiát, biológiát, pszichológiát s végre a *szociológiát*. A pozitív filozófiáról azt hitte, hogy újjá alkotja a társadalmat s vele jár a békésiparos állapot.

Tudvalevő, hogy élete vége felé pozitívista vallást is alkotott „*pozitív vallás*”, a *Humanitás Vallásának* címén. A humanitás e vallása az *emberiségnek*, a nagy lénynek (*le grand être*) imádása, mely összessége azoknak az összes elhalt, most élő és jövőendő embereknek, a kik akár nagyobb, akár szűkebb körben az emberek boldogságát, haladását mozdították elő. *Csak azok fognak tovább élni a faj emlékezetében, a kik neki szentelték magukat és érte munkáltak*. Ezért az ismeretlen szentek helyett új *pozitívista naptárt* is adott, melyben minden

hónapot, minden egyes napot az *emberiség fejlődésében szerepet játszott* emberek után nevezett el, *a faj jótevői emlékezetének kultuszát* teremtve meg ezzel szektája hívei közt. Julián és Napoleon császárt, a történelem e két fő visszavető] ét (ces deux principaux rétrogradeurs que nous oifre l'ensemble de l'histoire) csak a jól megérdemelt időszakos ostoroztatás miatt vette be e naptári kultuszba, de később ki is hagyta. Ez a *fajnak, inasoknak való élés* (vivre pour autrui) a legfőbb kötelesség és a legfőbb boldogság.

A kultusz és a nevelés vezetését oly papságra bízta, mely enciklopédiai műveltségű filozófusokból, költőkből és orvosokból áll. Minden nagyszerűt és bensőséget felhasznált, a mit a középkori katolicizmus rendszerében talált.

Az ő *szocziokráciája* nagyon rokon a teokráciával. E szocziokrácia alkotmányában a *jog* eszméje eltűnt. Senkinek sincs más joga, mint kötelessége teljesítése. *Az egyének csak megannyi szervei, alárendeltjei a nagy lénynek.* A külügyi vezetés az *ipari felsőséget*, a bankárokat, gyárosokat, birtokosokat illeti. Az ily patríciusok saját gazdaságuk folytán mentek a kapzsiságtól. *A patríciusok a szervezet tápláló szervei; a filozófusok az agyveleje, az ész szerve; az energia szervei a proletárok, a haladás fényezői.* A nők kötelessége a *kellő érzelmek felkeltése a munkára ösztönzésre.* Valóságos utópia, de kiváló oldala, hogy a *humanitás és szeretet* eszméjét teszi középpontjává.

Comte után a francia pozitívizmus legkiválóbb alakja *Taine*. Idevágó részben társadalomfilozófiai munkájában («Origines de la France contemporaine») a mai Franciaország alakulását vizsgálva, Hegel világos hatása alatt elítéli a nagy forradalmat. Az államot ő is *természetesen fejlődő organizmusnak* tekintvén, mint a *lassú, folytatólagos*, meg nem szakított *aposteriori fejlődés* híve (evolution lente et successive) azt tartja, hogy minden hagyomány nyal szakítva *a priori alkotmányt csinálni nem lehet.* Az ily forradalom úgyszólván *részleges öngyilkosság.* A forradalom az egyenlőséget hirdette, pedig az *egyenlőtlenség lényeges törvénye a társadalomnak* — l'inégalité est une loi essentielle de la société. Hasonló törvénye az *engedelmesség* (obéissance), a *törvényes rend*, az *alárendelés*, mert az *ember eredetileg ragadozó állat* — l'homme est un carnassier, — nem mint a forradalom egyik fő szellemi szerzője, Rousseau tartotta, hogy eredetileg jó az ember természeti lényege (Tout est bon sortant. . .).

Éles hirdetője különben az *általános determinizmus* érvényességének az erkölcsi tényekben is. *Minden erkölcsi, szellemi ténynek is meg vannak okai, determinálva van az őt előidéző okoktól.* »Legyenek a tények — mondja — fizikaiak és erkölcsiek, mindegy, *mindig meg vannak okaik.* Megvan a becsület vágyának, a bátorságnak, az igazságszeretetnek, ép úgy, mint az emésztésnek, az izommozgásnak, az állati melegnek. *A véték és az erény oly termékek, akár a vitriol vagy akár a cukor.*»* Ez az erkölcsi determinizmus.

Áttérve az angol filozófiára legelőbb is *Bentham utilitarianizmusát* kell felemlíteni, ki fő munkájában (*Principles of Morals and Legislation.* 1789.) azt az elvet állította fel, hogy minden cselekedetet, minden intézményt a szerint kell megítélnünk, a mint a *boldogságot, a jólétet előmozdítja vagy a boldogtalanságot, a bajokat távol tartja.* Vagyis másképp ez a *lehető legnagyobb számú ember lehető legnagyobb jólétének elve, ez a hasznosság-elv, mely Bentham szerint magától érvényes elv, gyakorlati értékelésünknek oki alapja, de ő maga nem szorul okadatolásra.*

A cselekedetek *indító okai* közül jók, melyekből az egyén és mások érdekeinek harmóniájára való törekvés látszik. Ez első sorban a *jóakarát: good-will, benevolence,* aztán a mások tisztelete, a vallás s végre az önfentartás, az élvezetre, kiválóságra, hatalomra vágyódás.

A társadalmi étellel kapcsolatos, akár hallgatólagos szerződések, ígérek megtartása is azért szükséges, mert a társadalom javára szolgál, azért szükséges az ezek meg nem tartására kirótt büntetés szenvedése is, mert betartásuk által aránytalanul nagyobb jóiét származik a társadalomra. A jogok, cselekvések, intézmények *szabad kritikája* csak előmozdítja az igazán hasznos intézmények védelmét (*A Fragment on Governement.* 1776.).

Bentham *utilitarianizmusával a pozitívizmus képviselője a jog terén.* Különös érdeme a *törvények humánus javítása, kodifikációja* (a szó is az övé), azért követeli ezt, hogy mindenki ismerhesse. Együtt járt ezzel a *börtönügy javítása* és az *alkotmány demokratikus fejlesztése az általános szavazatjog behozatalával.*

Bentham *iskolája,* melyhez első sorban barátja, James

* Que les faits soient physiques ou moraux, il n'importe, ils ont toujours des causes. Il y en a pour l'ambition, pour le courage, pour la véracité comme pour la digestion, pour le mouvement musculaire, pour la chaleur animale. *Le vice et la vertu sont des produits comme le vitriol et comme le sucre.*

Mill s ennek fia, Stuart Mill tartozott, az *utilitarianizmus iskolája*.

A skót *James Mill* (1775—1836), ki falusi csizmadia fiából a Keletindiai Társaság vezető férfiává emelkedett s ki írószobájából a nép felvilágosítását s az általános szavazatjog behozatalát célzó politikai mozgalmak vezetője Bentham barátjával együtt, *Analysis of the Human Mind* (1829.) művével a filozófiában Hartley folytatójakép a fő asszociológus. E műve minden szellemi jelenséget képzetkapcsolásra visszavezető asszociológia. Az eredeti pszichológiai jelenségek számát kevésnek tartja s e kevésből építi fel az egész pszichológiát ama egy elv szerint, hogy a már tapasztaltat visszaidézzük és pedig azzal kapcsolatban, a melyikkel volt. Ez érintkezéskapcsolat a James Mill-féle asszociológia alapténye. Innen magyarázza most már a törvénykezés, nevelés hatását az emberekre megfelelő képzetkapcsolatok kifejllesztésével s ezzel adja Bentham utilitarianizmusának pszichológiai alapját. Szerinte ugyanis a jóleső és rosszleső érzés a képzetekkel a részeknek meg nem felelő tulajdonságokat mutató oly kapcsolatokba olvad össze, akár a kémiai kapcsolat s ezek az *emberi természet irányító elvei* (a substantive principle of human nature). Az önzetlen s az önző egyéni érzés is csak lassan fejlődött így ki a jóleső és rosszleső érzés alapján. A mások jóléte eleinte eszköz a saját jólétre, később czéllá válik. Így fejlődnek ki *másodlagos, mind összetettebb indítékok* és ilyen fejlődmény az erkölcsi érzék, a lelkiismeret is.

Mellette egy elkésett romantikus filozófust is meg kell emlétenünk, *Carleyle*-i, a ki történeti, társadalmi felfogásában sajátos *egyéniégkultuszt, hősimádást* hirdetett. *Carleyle* (1795—1881) német hatás és pedig *Goethe* Fausztjának és *Fichte* egyéniég-filozófiája hatása alatt *On Heroes and Heroworship* című művében sajátos mély értelmű, roppant egyéni, de darabos nyelvvel hirdeti a hősimádást. Hősök alatt az emberiség, a tömeg vezetőit értette. A hős lehet szerinte próféta, költő és államférfi, ezeknek története pedig a világtörténet lelke. A hősökben a mindeneket mozgó *világerő megtestesülését* látta. Ez a világerő lüktet elevenebben a hősökben, a kikben mintegy az emberiség szíve ver. Szemmel láthatólag azért mutatja mindezt korának, mert átmeneti kora nagyon vágyódott ily vezetők után. Általános felfogása határozottan sötét, tragikus, mindenütt ott a rossznak az árnyéka, a világgal való elégedetlenség.

Bentham iskolájának legkiválóbb alakja *Stuart Mill*, James Mill fia, korában, a század derekán a legnagyobb angol filozófus, az angol filozófia valóságos újjáalkotója főleg logikai munkásságával, a tapasztalat kitűnő filozófiájával.

Utilitarianism műve (1863.) Bentham tanításának védője és hirdetője. A cselekedet jó, ha jóleső érzéssel kapcsolatos, azonban nem bizonyos jólét-töredékről van szó, hanem az „*általános jólét legnagyobb összegé*”-ről. *Az erkölcsi érzék összetett fejlemény*, minthogy pedig az asszociáció-törvények természeti törvények, az erkölcsi érzés is természeti érzés. Az erkölcsi érzés *szerezett* dolog, velünk született eleme csak a *szimpátia* lehet, az érzés és cselekvés összetartozóságának ösztöne. Ezt a társadalom folyton fejleszti, főleg ha az osztály különbségek eltűnnek. Egész vallásos érzéssé fokozható a neveléssel, s noha eleinte az egoizmus eszköze, később czéllá válik.

On liberty (1859.) esszejében a *személyes szabadság*, az *egyéni szabad fejlődés* szószólója. Ha az angol törvények több szabadságot is adnak, mint másutt, az angol közvélemény zsarnoksága annál nagyobb. A tömeg véleményét igaz, hogy egyesek vezetik, de rendszerint alantasabbak után indul. A kevés eredeti ember a föld sója. *Teljes szabadság* kell, hogy új gondolataik kifejlődhessenek és a tömeg uralmának súlyedő nivóját ellensúlyozhassák. *Az állam nem avatkozhatik az egyén dolgaiba, csak akkor, ha az egyén viselete másoknak szenvedést okoz, saját jóléte érdekében nem.*

Considerations on representative government (1861.) művében a szabadságot a tömeg deszpotizmusával szemben védi, kimutatva a demokrácia veszélyeit. *Subjection of women* (1869.) címűben pedig a nők jogát az általános felszabadítás részletkérdésének tekinti, az erősebb jogának megszüntetése, az egyéniség szabad kifejlődése követeli ezt. A nők alárendelt természetéről szóló hagyomány csak szokásápolta felbonthatatlan képzetkapcsolat, nem alapszik a tapasztalaton; a nők szellemi képességei olyanok, mint a férfiaké.

Legterjedelmesebb társadalomtudományi műve a *Principles of Political Economy* (1848.), melyben a nemzetgazdaság tudományát az általános társadalomtudomány, a szociológia részének tekinti. Az *individualizmus*, vagyis a szabad egyéni fejlődés és a *szocializmus*, vagyis a társas összetartozóság összeegyeztetését kívánja. Már a szociális tanításoknak is elismeri bizonyos tekintetben egyes jogosult kívánságaikat. A földet az egész

emberiség eredeti örökségének tartja (the land s the original inheritance of all mankind). A *termelés és elosztás* társadalmi szervezése az emberek megszokásától, akaratától függ. A *magántulajdon* eredetét sokféleképp és helytelenül magyarázzák. A mit erőszakkal birtokába vett az ember, az lehetett a magántulajdon eredete. A legjobb *társadalmi rend* az, mely a *szabadság, az öntevékenység legnagyobb fokát biztosítja*. Az önfentartás biztosítása után a *szabadságösztön* a legnagyobb az emberben. A szocializmussal előidézett kényszer szabadság volna a munkásosztály mai kényszerhelyzetével szemben. A *versenyt* azonban helytelenül kárhoztatják a szocialisták, mert ha le is nyomja a munkabért, olcsóvá teszi a megélhetés viszonyait. Nem a verseny, hanem a *tökének való alárendeltség* a munkások bajainak forrása. Azért az *állam erős beavatkozása emelje a munkások helyzetét*, érzük el békés úton, a mit a francia nemzet forradalommal, és pedig oktatással, földparcellázásokkal, tömeges más helyre vándorlásokkal. Sokat tehet az *ipari s fogyasztó szövetkezetek* társadalmi munkája, főleg a függetlenség, igazságosság, önuralom társadalmi erényeinek gyakorlásával.

A csak halála után közzétett *Essays on Religion* kötet *The Utility of Religion* című dolgozatában azt tartja, hogy ha a vallás be nem bizonyítható is, még sem ejtendő el, míg használ az embereknek. Ebben a költészettel rokon. Mindkettő magasztos, nagyszerű képeket nyújt az élet prózai útján s képzelőtehetségünket, szabadságösztönünket felszabadítja a pozitív tapasztalás adta korlátoktól s hatalmas vágyat, törekvést kelt az eszmény felé. *Comte humanitás-vallása* jobban teljesíti ezt mindegyiknél. Az emberiséggel való egység érzése és az emberiség haladásának, jólétének, boldogulásának mély szimpátiája igazi önzetlen érzés.

Elérkeztünk most *Herbert Spencer*-hez, korunk legnagyobb gondolkodójához, a szintetikus filozófia nagy szerzőjéhez, kinek társadalomfilozófiai gondolatait a *Principles of Sociology* című munkájában találjuk meg.

A *szociológia* tárgya szerinte az emberi társadalmakban végbemenő super-organikus fejlődés (*Super-organic Evolution*) jelenségei. A társadalmi élet fejlődése hirtelen nevelés- és alkotmányreformokkal új irányba nem téríthető. Csak lassan, nem az ismeretek, hanem az egyének természetének megváltozásával módosulhat. A társadalmi élet is az *életviszonyokkal folytonos kölcsönhatásban áll*, a mi az egyén életére állt, áll a fajéra is.

És éppen csakis a *faj ez alkalmazkodása* az életfeltételekhez hozhat létre szilárd jellemeket, egészséges érzéseket.

Spencer híres felfogása az *organicizmus*, mely szerint a társadalom, az alkotmányok nem csinálmányok, hanem maguktól *teremtett, nőtt fejlemények* (growth). *A társadalom szervezett lény* (A society is an organism). Az egyének a szervezet fiziológiai egységeinek felelnek meg. Lényeges különbség rejlik azonban abban, hogy a társadalom minden egyes tagja tudatos, míg a szervezetnek csak középponti része az, a szervezetnek részei az egész érdekében működnek, a társadalom egésze a részek érdekében, mit Spencer nagyon fontos különbségnek tart.

Ez átvezet másik főtanításához, a *Spencer-féle individualizmus*hoz. A középpontosítás, az államhatalom csak éppen annyira érvényesüljön, a mennyiben az egyének védelme más egyénnel szemben megköveteli; egyébként az egyén szabad fejlődése a fő, alkalmazkodják az életfeltételekhez saját maga.

A társadalmi fejlődést (social growth) is végig követi rendeződésében, kikülönülésében és meghatározódásában. A kikülönülés jelensége pl. a munkafelosztás. A *militarizmust* és az *indusztrializmust* mint két ellentétes fejlődésfokozatot állítja egymással szembe. A militarizmust, melynek utolsó fellendítője, az újkor legnagyobb átkának mondott Napóleon, az indusztrializmus hivatva követni. A jövő *harmadik fejlődéstípusát* az értelmi és esztétikai haladás intézményei fogják létrehozni, mikor majd szabad odaadás hajt mindenkit a munkára, a *szabad, akarattal, társadalmi kooperáció* típusa. Ez a Spencer-féle *három társadalmi fejlődéstípus*.

Az *etikára* nézve Spencer azt tartja, hogy míg a jövő társadalmi típusát el nem értük, addig az *abszolút etika* megvalósítása lehetetlen, mert ez tökéletes társadalomban tökéletes embert tételez fel. A *relatív etika* mindig e szerint javítandó. Itt is követi a fejlődés elvét, a mennyiben az etikai cselekedet nagyobb összerendeződést, kikülönülést és meghatározottságot mutat. A jövő társadalmi típusában az egyén fejlődését csak a mások ugyanoly nagy joga a fejlődéshez fogja korlátozni. A társadalmi forma a *jólét elvén*, az *utilitarianizmuson* épül fel, de Bentham, Mill nem vették tekintetbe a távolabbi hatásokat. Ezt adja az *apriorikns etika*, mely szerint minden egyén *ősjoga a szabadság, a mennyiben túl nem kap mások szabadságába*. Annak a megszokásnak, hogy mely cselekedet hoz jólétet, melyik bajt, alapja az etikai érzés régi nemzedékek cselekedetén,

szenvedésén épült fel s így apriorikus, részben a kötelességérzés is ilyen, az efféle „*organikus moralitás*” hasonló az anyai szeretethez vagy művész munkája iránt való odaadó érzéshez.

A Spencer-féle *Principles of Sociology* és *Principles of Ethics* tehát sok új és fontos gondolatot adott a társadalomfilozófiai felfogás és elmélkedés terén. E gondolatok nem is maradtak hatás nélkül, épp úgy mint Spencer egyéb gondolatai sem, főleg a fejlődésről szóló alapvető tanításai. Egész iskola keletkezett körülötte, ez a fejlődés-iskola, az *evoluzionista iskola*, mely mindenben az általános fejlődés törvényeit kereste.

Így a történelmi tényekben is, a társadalmi jelenségekben is az általános fejlődést kutatták. *Taine* említett történeti felfogásával már Spencer hatását mutatja. Milieu-elmélete meg, mely szerint minden erkölcsi, társadalmi, művészi, irodalmi jelenséget meghatároz a faj, a kor, a föld, egyszóval az illető környezet (*milieu*), a melyben az a jelenség létrejött, egyenesen Spencer pszichológiáján alapszik, a ki a környezet (*environment*) ily szerepét először és behatóan vizsgálta már 1855-ben megjelent pszichológiai munkájában (*Principles of Psychology*).

Egész sereg gondolkodó kutatta Spencer nyomán a történeti, társadalmi fejlődés törvényeit. Első helyen kell említenünk *Kidd*-et, *Social Evolution* fontos munkájával, mely szerint az egyén érdeke megmásíthatatlanul ellenkezik a tágabb értelemben vett társadalom érdekével (The interest of the individual is unalterably opposed to that of society at large) s így hiába, de az egyéni jogoknak bizonyos alárendelése szükséges a közjóléttel szemben (Subordination of individual rights to what is understood to be the common welfare). Mind e kérdések szorosan összefüggnek a Spencer-féle individualizmussal, az egyéniség lehető védelmével és tiszteletbentartásával az államhatalommal szemben.

Az individualizmus vitái mellett a másik irányt, a melyben Spencer felfogása nagy gondolatforrongást hozott létre, az organicizmus vitái alá foglalhatjuk össze. Spencer, mikor a társadalmat organizmusnak (a society is an organism.), szerves fejleménynek (growth, social growth) mondotta, már maga megállapította a lényeges különbséget a társadalom s az élő organizmus között. Míg az élő szervezetnek egy középponti tudata van s részei az egész érdekében működnek, addig a társadalom minden része tudatos külön s épp ez egyesek érdekében működik az egész. E hasonlatból keletkezett az *organi-*

czizmus elmélete s hívei az *organicisták* tanítása, kik e merő hasonlatot többé nem hasonlatnak véve, ez elv útján remélték kikutathatni a társadalmi fejlődés törvényeit. Természetesen mindez nem vezethetett semmi pozitív eredményre. Az angol gondolkodó elmés hasonlatát, mely csak, mint maga is mondja, a társadalom természettől fejlődő, folyton változó mivoltát (growth) akarta kiemelni a hiú emberi kísérletekkel szemben, melyeket többször felvetettek olyanok, a kik az erőszakos átalakításokban is hittek, legjobban félreértették és túlhajtották a németek, különösen *Worms*, a ki a gazdagokat zsírszöveteknek, a papságot pedig elzsírosodott idegszövetnek mondta — a tudományban.

Az *organicisták* vitái meg is adták a kellő kiritikát, mely az eredeti spenszeri különbségtételnek kiemelése csak. Nincs a társadalomban oly középponti öntudat, középponti idegmechanizmus, mely oly czélszerűen egyenlíti ki a különféle izgalmat, a reflexeket úgy vezeti le, hogy egyensúlyt hoz létre és pedig úgy, hogy mind ez által biztosítja az illető szervezet élete fentartását. Ez nincs, a helyett vannak ép ily egyéni, széthúzó öntudatok. Ha ily természetes középponti mechanizmus volna, ha a társadalomban minden társadalmi érdek, hisz ez itt a mi az izgalomnak az egyéni szervezetben megfelel, így kiegyenlítődnék, szabályozódnék természetes mechanizmus által, akkor nem volna annyi politikai harcz, társadalomfilozófiai vita és nézeteltérés.

Mind e vitákat érdekesen egészítette ki más oldalról a francia *Gustave Le Bon*, a ki már az embertömegek pszichológiájáról írt munkájában (*Psychologie des foïdes*)* kiemeli a tömegek sajátos természetét, hogy tudniillik az egyes ember mily erős szuggesztió alatt áll a tömegben, épp a tömeg szuggesztiója alatt. Ez a tömegszuggesztió, ez igenis összeköti a tömeg tagjait, de nem valami szervezeti, *organicista* hasonlat. Ez még azonban nem elég. A tömegek természetét vizsgálva a történelemben és a mai élet jelenségeiben, rájött, hogy az ily tömegnek vezető kell, a tömeg maga keres, maga teremt magának vezetőt (*meneur*) lelki belső szükségből. Áhítozza a tömeg a megfelelő vezetőt a szó szoros értelmében. Az után aztán vakon halad, a mily vakon rohant például Napoleon után, közülök sokan halálba, annyi ezer ember.

* Részletesen ismertette : Dr. Pekár Károly. *Az embertömegek pszichológiája*. *Gustave Le Bon* könyvének ismertetése. Athenaeum. 1899. I. II.

Ez a sajátos tömegszuggesztió tömöríti társadalmi egységekbe az embereket. A tömegnek belső szüksége van vezetőre s már most a tömegek e szükségét, hogy vezettessék, elégíti ki aztán minden ilyen középponti vezetés, kormányforma, államforma, szóval minden ilyen társadalomvezető középponti szervezet. Még jobban kifejtette ezt *Les lois psychologiques de l'évolution des peuples* című jeles munkájában. *Gustave Le Bon* határozott érdeme, hogy a *szuggesztiót bevitte a társadalmi jelenségek magyarázatába* s részünkről azt hisszük, ez az irány még nagy s meglepő eredményekre fog vezetni, nem is győzzük eléggé hangsúlyozni e helyen sem.

A népek fejlődésének törvényeit kutatva *Le Bon* is kiváló képviselője az evolucionista iskolának. Megemlíjtük itt még *Alfred Russel Wallace*-t, ki az általános *haladás* törvényeit kutatta (*Studies Scientific and Social. 1900.*) s a társadalomban is a legalkalmasabb fenmaradását eszközölő kiválogatódás előmozdítását a czélszerű *nevelésben* látja, hogy a felnőtt ifjú úgy »az élet, mint a házassági felelősség magasabb ideáljainak is megfelelhessen.«

A fejlődés e kérdései, főleg a már ismertetett környezet-elmélettel egyenesen átvisznek a földrajznak arra a filozófiai felfogására, melyet szintén a XIX. század teremtett meg s melyben, mint antropogeografiában érintkezik a földrajz a társadalom filozófiájával is. E téren az alapvető gondolatot még *Montesquieu* hintette el, mikor új történeti iskolát alapított, mely az intézményeket, a törvényeket többé nem önkényes emberi csinálmányoknak tekintette, hanem a klímával, a népjellemmel, életmóddal, vallással, erkölcsökkel hozza összefüggésbe s így belevonván a földrajzi tényezőket is, az emberi gondolkodást először terelte ez irányba.

Az elhintett mag azonban csak *Karl Bitter* műveiben kelt ki (*Über das historische Element in der geographischen Wissenschaft. 1833. Erdkunde im Verhältniss zur Natur und zur Geschichte der Menschheit*). A földrajz középpontjává az embert teszi s feladata már most *megmagyarázni az emberi művelődés kifejlődését a természeti viszonyokból*. Jellemző mondása: Az ország — természetéhez bilincselte állam. Ha nála kelt ki a *Montesquienél* elhintett mag, teljes virágzásnak e felfogás csak jeles tanítványánál, *Katzelnál* indult.

* *Alfred Bussel Wallace. Az emberi haladás a múltban és a jövőben. Huszadik Század. 1901. 1.*

Friedrich Batzel tovább fejlesztve e felfogást, az ily filozófiai felfogású földrajzt, mivel az ember lett ennek közép-pontja, *antropogeografiának* nevezte el. Ily című fő munkájában a föld és az ember ily viszonyát, a művelődés ily kifejlődését kutatja. Egyik újabb értekezésében, mely *Le sol, la société et l'État* (A talaj, a társadalom és az állam) címen jelent meg a francia *Sociologiai Évkönyvben** épp szociológiai szempontból méltatja földrajz-felfogását. A népelemek többé-kevésbbé szorosán összefüggnek a talajjal. Érdekesen osztályozza e tekintetben a különféle népeket. Világos azonban, hogy sok függ attól is, hogy tudja valamely nép kihasználni az illető területet. A föld értéke tudvalevőleg nagyon különböző lehet s függni fog a kizsákmányolhatóság fokától. A természet, a föld kizsákmányolása különösen a saint-simonisták óta elsősorú társadalmi kérdés.

A németek mellett itt megemlítendő az angol *Henry Thomas Buckle* »Anglia művelődéstörténete« (*History of civilization in England*. 1857—61) óriási munkájával, melyből azonban csak az első köteteket készíthette el. Buckle az evolúcionista felfogást alkalmazva a történetírásban, az emberi művelődést a *természeti viszonyok hatásából* magyarázza. Így foglalkozik például az éghajlat hatásával. Érdekes példa e tekintetben, hogy az ázsiai északnyugati felföldről a keletindiai alföldre vándorolt áriák, az ernyesztő, bágyasztó hatású forró övi és alföldi éghajlat alatt nem maradtak meg sokáig »méltóságok«, »uralkodók«, mint »árja« elnevezésük jelentette. Buckle úgy találja, hogy a forróövi éghajlat az önkényuralomnak kedvez, a hidegebb a szabadságnak.

Az ily irányú gondolatok az „*éghajlatok elmélete*” címen váltak közkeletűvé az európai gondolatvilágban.

De Spencernek gondolatai nemcsak az evolúzionizmus, az individualizmus, az organicizmus és a környezet-elmélet s az ennek folytatásaként, kiegészítőjeként jelentkező földrajz-filozófiai felfogás alakjában hatottak s váltak közkeletűvé, hanem az *általános determinizmus* társadalmi, etikai vizsgálatával is. Az általános determinizmus elve egész más felfogást teremtett a társadalmi jelenségek, különösen az etikai és főleg a bűnügyi jelenségek terén.

Az általános determinizmus elve ugyanis összeütközésben

* *Batzel. Le sol, la société et l'État, l'Année Sociologique*. III.

látszott lenni legalább az első szempillantásra a szabad akaratról, az akarat szabadságáról szóló közfelfogással. Ha minden jelenség megszabott, az akarat is az; de ha az akarat megszabott, akkor nem szabad. Ez ellentét mind a mellett azonban csak látszólagos. Épp azért lehet szabad az akarat, mert az akaratot is megszabhatják, determinálhatják erkölcsi képzetek. Ha ezek az erkölcsi képzetek nem szabhatnák meg, nem is lehetne beszámítható szabad akarat, hanem csak vak akarat. Sok vitájába került ez a századnak, míg végre az erkölcsi képzetekkel való determináltságban megnyugodott.

Már *Buckle* is azt hirdeti, hogy az ember csak úgy függ az egyetemes törvénytől, mint bármely más öntudatlan lény («Anglia művelődésének története»). Szépen fejtette ki mind e kérdéseket, melyek az akarat megszabottságával, determináltságával állnak kapcsolatban, *Georges Renard* »Szabad-e az ember?« (*L'homme est-il libre?*) munkájában, világos népszerűalakban fejtve ki úgy pszichológiai, mint nevelésügyi, társadalmi és büntetőjogi tekintetben.

Különösen nagy vitákat idézett elő a determinizmus elve a bűnügytudomány, a *kriminológia* terén és valóban méltán, érthető okokból. Csakhogy itt is hatalmas félreértéseket kellett eloszlatnia a gondolatokban oly gazdag századnak. Eleinte annyira félreértették az általános determinizmus elvét, hogy azt hitték: ez kizár már most minden beszámíthatóságot. Nyilvánvaló pedig, hogy épp az általános determinizmus alapján lehetséges beszámíthatóság, ha tudniillik a megfelelő erkölcsi képzetek akadálytalanul determinálhatták az illető cselekvését, mert a mint valami oly akadály lépett közbe, mely elemi túlsúlyával másképp determinálta a dolgokat s az erkölcsi képzetek nem determinálhatták a cselekedetet, nem is lehet beszámíthatóság. Sok gondolatharcz útján jutott ide a század gondolkodása.

Különösen az olaszok fejtettek ki a bűnügy tudomány, a kriminológia ez alapvető kérdései körül kiváló munkásságot. Yalósággal három külön iskolát különböztethetünk meg az olasz bűnügybúvárok közt.

Így a régi *klasszikus* iskola hívéen az abszolút igazságban, a szabad akarat hitén építette fel büntetőjogi rendszerét. Legnemesebb kifejezése az oly híressé vált *Carrara* munkája.

Az utána következett úgynevezett *antropológiai* iskola alapítója és fáradhatatlan hirdetője a szintén oly híressé vált *Lombroso*, ki különben »Lángész és elmekór« című művével

tűnt fel, melyben a lángeszű embereken és az elmebajosokon észlelhető közös rendellenességekből iparkodik következtetéseket vonni. *Cesare Lombroso*-n, ki főleg *Antropologia criminale* és *Il uomo delinquente* műveiben adta főelveit, ide tartozik még *Enrico Ferri* hasonló irányú *Sociologia criminale* munkájával. E Lombroso-féle iskola főtétele a »született gonosztevő«, a »gonosztevő típusz« létezése.

Végre *Alimena* legújabb iskolája, melyet minthogy igazi pozitív módszerrel a bűnügyi tényeket is a társadalmi jelenségek szigorú determinizmusából akarja magyarázni, *determinista* iskolának mondhatnánk.*

Érdekes, mennyire összefügg ez iskolák fejlődése az újabb idők különféle, egymást felváltó filozófiai felfogásával, gondolkodásmódjával. A szabad akarat metafizikai hitének dedukcióin építő klasszikus iskola megfelel a dedukciókkal dolgozó metafizikai irányzatnak, míg a Lombroso-féle antropológiai iskola a pozitívizmussal nekilendülő naturalizmussal van fejlődésbeli kapcsolatban s végre az újabb szigorúan determinista iskola a pozitívizmusnak továbbfejlődött alakjában, a fejlődést tekintő kritikai determinizmusban gyökerezik s hajt egészségesebb elveket.

A klasszikus iskola egyoldalúságára, mely a szabad akarat metafizikai hitében látta a büntető kódexz zsinórmértékét, csak üdvös hatással volt a másik véglet, az antropológiai iskola, mely született gonosztevőivel, a társadalom élő szervezetének ez eltávolítandó beteg tagjával minden beszámítást lerombolni látszott s a feleslegessé vált büntető kódexz helyett csak az orvosi eljárást és intézkedést követelhetette volna. A két véglet közt a szerencsés középutat az *Alimena*-féle determinista iskola találta meg, mely épp a bűnügyi tény szigorúan kikutatott, kiderített társadalmi determinizmusában, azaz az összes annak létrejöttében közreműködött tényezők aprólékos ismeretében találta meg a beszámíthatóság mértékét.

E kriminológiai vizsgálódásokkal kapcsolatban említhetjük fel azokat a kutatásokat, a melyeket *bűnügyi archaeológia* alá foglalhatnánk össze s melyek az átöröklés kérdésének társadalmi oldalával foglalkoznak. Itt megemlítjük *Moreau de Tours*-t, ki az elsők közé tartozik *Psychologie morbide*-jával, aztán *Ribot*-i

¹ Dr. Pekár Károly. *Az olasz bűnügytudományi elméletek*. Huszadik Század 1900. 9.

»A lelki átöröklés«-ről (*Hérédité psychologique* 1873) írt munkájával, Galton-t *Hereditary Genius* (1892) munkájával. Továbbá Sanson-t a *Normális és patológiai átöröklés*-ről írt munkájával (1893) s ez utóbbi téren főleg Féré-t a patológiai átörökléssel foglalkozó számos dolgozatával.

Itt említjük meg röviden a gondolkodásnak azt az irányát is, mely a nő társadalmi függetlenségének természetes jogcímét iparkodott kimutatni szervezete és szellemi képességeiben. Egyike e téren a legderekből munkáknak Havelock Ellis könyve: *Man and woman, a study of human secondary sexual characters* (London, 1894).*

Mind e kérdéseket, a faj fejlődését, a két nem társadalmi fejlődését és arányát nagy mértékben tisztázta az ez irányú s a XIX. századdal hatalmas fejlődést ért statisztika. E téren főleg A. Quetelet munkája válik ki: *Physique sociale, ou essai sur le développement des facultés de l'homme* (1869). így érdekesen mutatta ki, hogy noha eredetileg több fiúgyermek születik, mint leány, mégis annyi fiúgyermek hal el, a halva szülöttek között is sokkal több a fiú, hogy így mégis több a nő, mint a férfi, a mi arra mutat, hogy a nő sokkal ellentállóbb a szenvedések elviselésében.

(Vége a következő számban.)

Dr. Pekár Károly.

* Dr. Pekár Károly. *A nő társadalmi függetlenségének természetes jogcímei*. Athenaeum, 1897. I.